

TỤC CHƠI DIỀU TRONG PHÁT TRIỂN CỘNG ĐỒNG Ở CHÂU THỔ BẮC BỘ

ĐẶNG THỊ PHƯƠNG ANH*

TÓM TẮT

Tục chơi diều xuất phát từ yêu cầu tâm linh, thuộc lĩnh vực nông nghiệp - cầu tạnh cho lúa chắc hạt của cư dân châu thổ Bắc Bộ. Tới nay, thả diều vẫn tiếp tục được duy trì trong cộng đồng, phát triển ở nhiều không gian khác nhau và đạt được giá trị cơ bản của một di sản văn hóa phi vật thể để có thể thích ứng, phục vụ một khía cạnh sinh hoạt văn hóa trong đời sống xã hội đương đại.

Từ khóa: diều; cộng đồng.

ABSTRACT

Flying kite custom started from the spiritual demand of agricultural residents to pray for stopping rain to have better rice crops in Northern delta. Today flying kite is a game that extends to lots of communities in different spaces, and become an intangible cultural heritage to adapt and serve modern cultural activities.

Key words: Kite; Community.

Trong tâm thức người xưa, diều là con chim bay cao, tượng cho bầu trời. Người Việt phỏng theo mà làm thành các loại diều. Hoạt động thả diều thường diễn ra trong những tháng hè, đồng nhất với thời gian hay có mưa rào. Thực chất, ban đầu, thả diều là hiện tượng thuộc văn hóa tâm linh, nhằm cầu nắng, cho lúa chắc hạt. Thời gian qua đi, thả diều đã trở thành một trò dân gian đặc sắc, có sức cuốn hút với người chơi và lan tỏa mạnh trong cộng đồng. Nó mang tính giải trí cao, vừa là một thú vui, vừa có âm hưởng của sáng tạo nghệ thuật. Trò này có nguồn gốc sâu xa trong quá khứ và được các thế hệ cư dân địa phương tự nguyện gìn giữ. Nó vừa mang tính dân tộc, có những nét đặc trưng cho sinh hoạt văn hóa của người Việt xưa, vừa mang tính quốc tế, hội nhập cùng sự phát triển kinh tế, xã hội của đất nước trong bối cảnh toàn cầu hóa. Ngày nay, thả diều vừa mang lại giá trị tinh thần, tâm linh, vừa có tác dụng rèn luyện sức khỏe, đem đến giá trị vật chất nhất định cho con người. Vì thế, tục chơi diều vẫn đang tồn tại như một phần không thể thiếu trong đời sống của người nông dân và ngày càng phát triển mạnh trong cộng đồng. Từ nông thôn Bắc Bộ, nơi được cho là không gian khởi nguyên của trò chơi dân gian gần bó mật thiết với đời sống nông nghiệp này, nó đã lan

tỏa ra khắp cả nước, với khoảng hơn 30 câu lạc bộ, quy tụ gần 500 người thực hành, chế tác và chơi (tính đến thời điểm hiện tại). Bởi vậy, bài viết lựa chọn tục chơi diều như một nghiên cứu trường hợp đánh giá khả năng phát triển cộng đồng của di sản văn hóa phi vật thể này.

Trước tiên, ứng với Bước 1 - Nhận diện di sản văn hóa như một nguồn lực phát triển cộng đồng, dựa vào những tiêu chí nhận diện: tục chơi diều hoàn toàn có thể là một nguồn lực đầy tiềm năng, với đặc điểm và giá trị mang lại cho cộng đồng, là trò chơi điển hình khi bắt nguồn trong dân gian, phản ánh đời sống sinh hoạt và tâm linh của cộng đồng người nên nó mang tính truyền thống. Đó là một sản phẩm văn hóa phi vật thể của quá khứ, nhưng vẫn được gìn giữ, duy trì, xã hội đương đại không ngừng tái tạo nó để đáp ứng nhu cầu thực tại, nên nó được coi là di sản “đang sống”. Cộng đồng người Việt hiện nay thực hành di sản này không chỉ vì nó mang lại lợi ích thiết thực cho họ, mà còn như có ý thức về bản sắc văn hóa. Từ Bắc Bộ, cánh diều sáo cổ truyền đã theo chân người Việt lan tỏa đến khắp mọi miền cả nước và ngày nay đã “bay” cả ra các sân chơi quốc tế như một hình ảnh đại diện cho “màu cờ sắc áo” của người Việt. Với tính đại diện sâu sắc đó, trò chơi dân gian thả diều, với xã hội cổ truyền là một “tục chơi”, với xã hội đương đại là một dạng

* Đại học Sư phạm Hà Nội

“thực hành văn hóa”, hoàn toàn có thể được xem xét, đánh giá khả năng của nó như một nguồn lực phục vụ cho sự phát triển của cộng đồng.

Ứng với Bước 2 - Đánh giá khả năng phát triển cộng đồng dựa vào nguồn lực di sản văn hóa theo 4 tiêu chí: (1) Cải thiện điều kiện kinh tế, (2) Cải thiện điều kiện văn hóa, (3) Tiến bộ xã hội, (4) Phát triển bền vững, chúng tôi tiến hành đánh giá tục chơi diều ở châu thổ Bắc Bộ dựa vào hệ thống thang bậc đánh giá nêu trên.

Tiêu chí cải thiện điều kiện kinh tế được đánh giá bằng quá trình điều tra cộng đồng người trực tiếp thực hành di sản là người chế tác và người chơi diều, cùng với cộng đồng địa phương nơi di sản tồn tại. Trong xã hội cổ truyền, người chơi và người chế tác là một và họ đến với thú chơi này hoàn toàn với các lý do như tiêu khiển, rèn luyện sức khỏe hay phục vụ đời sống tín ngưỡng, tâm linh. Nhưng ngày nay, khi đối tượng người chơi ngày càng mở rộng, bao trùm lên các thành phần xã hội khác nhau, thì bắt đầu hình thành nhu cầu mua và bán sản phẩm diều và sáo. Như vậy, người có khả năng chế tác có thể phát huy được tay nghề của mình trong việc cải thiện điều kiện kinh tế cho bản thân và gia đình. Để tìm hiểu nguồn thu nhập từ chế tác diều, sáo là nguồn thu chính hay phụ đối với người chế tác, chúng tôi tiến hành điều tra thời gian, chi phí để chế tác ra một cánh diều, một con sáo, đồng thời tìm hiểu giá bán và mức độ sôi động của các giao dịch trên thị trường và điều kiện sống của cá nhân người chế tác. Ngoài ra, việc thực hành văn hóa diều ngày nay còn mang lại những lợi ích kinh tế cho địa phương khi hoạt động chơi và thả được diễn ra ở đây. Chẳng hạn như Liên hoan Diều quốc tế, được tổ chức thường niên ở tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu từ năm 2009 đến 2014 đã mang lại nguồn doanh thu lớn cho ngành du lịch của tỉnh¹. Mặc dù các địa phương ở Bắc Bộ chưa triển khai được các sự kiện như trên, nhưng điều này cho thấy những dấu hiệu khả quan có thể phát huy giá trị của tục chơi diều trên địa bàn gốc của nó.

Tiêu chí thứ hai là việc di sản văn hóa có cải thiện điều kiện văn hóa hay không. Tiêu chí này được đánh giá dựa trên chỉ tiêu cổ kết cộng đồng và khả năng tuyên truyền, quảng bá cho hình ảnh quê hương, đất nước của tục chơi diều hiện nay.

Một trong những giá trị đã trở thành đặc điểm của tất cả các trò chơi dân gian chính là giá trị cổ kết cộng đồng. Khi xưa, tính thú vui và sự trao

truyền các bí kíp chế tác của trò chơi này giúp gắn kết cộng đồng làng xóm, gia đình, gia tộc. Ngày nay, khi giá trị này dần mất đi vai trò cùng sự mai một của rất nhiều trò chơi dân gian, thay vào đó là những trò chơi hiện đại độc tuyến, khiến cá nhân con người bị đẩy ra khỏi cộng đồng và đôi khi gắn bó với thế giới ảo nhiều hơn thế giới thực thì việc tồn tại và ngày càng phát triển của thú chơi thả diều mang lại giá trị cổ kết cộng đồng cho đời sống đương đại. Để đánh giá được mức độ gắn kết, chúng tôi tiến hành tìm hiểu mối quan hệ của cá nhân người chơi với nhau trong câu lạc bộ của họ, giữa câu lạc bộ này với câu lạc bộ khác và khả năng liên kết rộng hơn thông qua các hoạt động giao lưu, liên hoan diều quốc tế.

Cánh diều, từ vật dụng cho một trò chơi trong dân gian, đã trở thành như một biểu tượng văn hóa. Nhìn thấy cánh diều là người ta nhớ về hình ảnh của quê hương, với những triền đê dài xanh mát, về tuổi thơ nhuộm màu cổ tích, về một cuộc sống yên bình, thanh thoi, tránh xa những sự ồn ào, xô bồ. Ngày nay, cánh diều còn là biểu tượng cho hòa bình, cho những vùng đất không có chiến tranh. Bởi giá trị biểu tượng này, hình ảnh cánh diều đã trở thành cảm hứng sáng tác trong rất nhiều tác phẩm văn xuôi, thơ ca, âm nhạc, hội họa... Ở một số nơi trên thế giới, để hướng tới một cuộc sống bình yên, không phải đối mặt với những hiểm họa thiên tai hay chiến tranh, người ta tổ chức hoạt động thả diều dưới hình thức lễ hội. Chẳng hạn như, kể từ năm 2012 đến nay, hằng năm vào trung tuần tháng 3, ở dải Gaza, trẻ em Palestine lại tổ chức hội thi thả diều để tưởng nhớ các nạn nhân động đất sóng thần ở Nhật Bản. Điều này cho thấy, thả diều đã vượt ra khỏi việc nó là một trò chơi giải trí thông thường mà còn có sức mạnh tuyên truyền, quảng bá. Vấn đề là cộng đồng người chơi ở châu thổ Bắc Bộ nhận thức được điều này đến đâu để phát huy giá trị đó trong đời sống đương đại. Để đánh giá được điều này, chúng tôi đã tiến hành điều tra mức độ hiểu biết của chính người chế tác và người chơi về giá trị biểu tượng của cánh diều. Sau đó, tiến hành tìm hiểu cách thức thể hiện những giá trị đó của người chế tác trên cánh diều và mức độ tuyên truyền, quảng bá của việc này đến với các đối tượng ngoài cộng đồng.

Thứ ba, để phục vụ phát triển cộng đồng, di sản văn hóa phi vật thể này có đáp ứng được tiêu chí tiến bộ xã hội hay không.

Là một trò chơi, bản thân thả diều có giá trị tiêu khiển nên nó giúp người chơi thư giãn tinh thần. Ngoài ra, từ xa xưa, người ta đã nhận thức được khả năng rèn luyện thể chất bằng thú chơi này. Lê Quý Đôn, từ năm 1773, đã viết trong *Vân đài loại ngữ*: “Người ta thả diều giấy lên cao cho trẻ con ngửa mặt lên trông để cho nhiệt hỏa tử trong người trẻ tiết ra hơi thở”². Bởi vì giá trị này mà ở nhiều quốc gia, thả diều được coi là một hoạt động thể thao, các hoạt động được tổ chức và quản lý dưới sự chỉ đạo của ngành Thể thao nên có rất nhiều hội thi được tổ chức quy mô và bài bản. Để đánh giá được khả năng này ở châu thổ Bắc Bộ, chúng tôi tiến hành điều tra mức độ thường xuyên thực hành di sản của cá nhân người chơi và những sự kiện cùng tầm quan trọng của chúng được tổ chức trong cộng đồng.

Trò chơi thả diều hiện nay còn được cộng đồng nhìn nhận như một hình thức nâng cao hiệu quả giáo dục. Cộng đồng người chơi nhận thức được rằng, hoạt động chế tác và chơi diều giúp bổ sung kiến thức về văn hóa truyền thống, về vật lý tự nhiên, đồng thời, nó giúp rèn luyện kỹ năng cho người chơi, như sự khéo léo, kiên trì thông qua vận động và quan sát.

Một đánh giá nữa cho hiệu quả của di sản trong cộng đồng là việc mang lại các cơ hội việc làm cho cộng đồng người chế tác. Tiêu chí đánh giá khả năng cải thiện điều kiện kinh tế đã chứng minh hiện nay có một thị trường mua bán các sản phẩm diều và sáo. Do vậy, việc chế tác diều và sáo được coi là một nghề thủ công, phù hợp với mọi đối tượng có tay nghề và sự khéo léo.

Tiêu chí thứ tư đánh giá khả năng phục vụ phát triển cộng đồng của di sản văn hóa là sự phát triển bền vững.

Trước tiên, sự phát triển bền vững trong cộng đồng được xem xét dựa trên việc thú chơi diều có ảnh hưởng gì tới môi trường tự nhiên và xã hội hay không. Bản thân thú chơi diều là một hoạt động gắn gũi, thân thiện với tự nhiên, từ vật liệu dễ kiếm quanh nhà đến sân chơi phải là một khoảng không gian rộng và người “bạn chơi” không thể thiếu là sức gió. Tuy nhiên, ngày nay, quá trình hiện đại hóa, công nghiệp hóa, đô thị hóa đang ngày càng thu hẹp sân chơi thả diều. Đa phần người chơi vẫn thả diều ở đồng ruộng trong không gian làng quê yên bình hay ở những bãi biển trong xanh. Nhưng ngày càng có nhiều sự việc đáng tiếc xảy ra do sự hạn chế

về không gian chơi, như làm chập điện, gây tai nạn hay làm ảnh hưởng đến đời sống của những người không tham gia.

Sự phát triển bền vững trong gìn giữ và phát huy di sản còn được đánh giá ở việc tạo điều kiện cho sự phát triển con người. Việc chế tác diều và sáo ở mức độ điều luyện cần sự khéo léo và năng khiếu nhất định nên những người chế tác được coi là những nghệ nhân. Trong bối cảnh hiện nay, khi chơi diều ngày càng được mở rộng thì càng tạo môi trường thuận lợi cho những người chế tác diều sáo được rèn luyện. Một số cuộc thi trong và ngoài nước được tổ chức chính là những cơ hội cho họ phát triển khả năng.

Những đánh giá trên cho biết, tục chơi diều ở châu thổ Bắc Bộ có khả năng trở thành nguồn lực phát triển cộng đồng và có thể phát huy giá trị. Tuy nhiên, để làm được điều đó cần sự nỗ lực giữ gìn và phát huy hơn nữa vai trò của các bên liên quan ứng với sự biến đổi không ngừng của di sản và sự phát triển của cộng đồng. Dựa vào đó, bước 3 trong quy trình đánh giá sẽ tiến hành đề xuất phương thức tổ chức và quản lý nhằm phát huy giá trị của tục chơi diều trong phát triển cộng đồng. Phương thức được đề xuất trên cơ sở các bên liên quan đến việc thực hành di sản diều trong khả năng phát triển cộng đồng của nó. Đó là cộng đồng người chơi, người chế tác, đối tượng quần chúng - những người gián tiếp hưởng lợi từ di sản, nhà đầu tư và quản lý nhà nước các cấp. Đây chính là đối tượng điều phối mức độ hiệu quả của việc phát huy di sản văn hóa phi vật thể trong phát triển cộng đồng. Từ đó, các giải pháp quản lý và phát triển cộng đồng người chơi diều ở châu thổ Bắc Bộ được đề xuất như: tạo ra nguồn tài chính, bảo vệ môi trường tự nhiên và văn hóa bản địa, nâng cấp cơ sở hạ tầng, kêu gọi dự án đầu tư, tiến hành xúc tiến, quảng bá... Điều này sẽ gợi ý cho việc xây dựng phương thức tổ chức và quản lý các di sản văn hóa phi vật thể khác trong phát triển cộng đồng ở Việt Nam hiện nay./.

Đ.T.P.A

Chú thích:

1- Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu (2014), *Báo cáo sơ kết 5 năm công tác tổ chức Liên hoan Diều quốc tế tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu (2009 - 2014)*, Ủy ban nhân dân tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu.

2- Lê Quý Đôn, *Vân đài loại ngữ*, Nxb. Văn hóa - Thông tin, H, (2006).